

PRESENTACIÓN DO “ATLAS LINGÜÍSTICO GALEGO”
(A Coruña, 21 marzo de 1996)

JOAN VENY
Universidade de Barcelona

Vir a Galicia é un gozo. Gozo de introducirse na vosa paisaxe, de reatopar vellos amigos, de ser testemuña dunha lingua recobrada en niveis altos (ensino, investigación, literatura), de comprobar como o cultivo literario do galego e o seu estudio científico seguen un camiño ascendente. Unha mostra diso é a presentación do segundo volume do ALGa neste espléndido marco da Fundación Barrié de la Maza. Un acto sumamente importante, cardinal para a lingua e a cultura deste país. Éo polo esforzo colectivo que se agocha detrás dunha obra desta magnitude, pola calidade do traballo que se ofrece á consideración dos estudiosos da dialectoloxía e da lingüística en xeral, e pola utilidade que o seu fornecemento de datos supón para unha lingua que se afianza no seu modelo normativo sen renunciar ás súas características coloquiais. Asistir á presentación dun libro é como estar presente nun bautizo que leva inherente gozo, orgullo, caras riseiras. Como amigo, como romanista comparto o voso orgullo e a vosa alegría. E expreso a miña sincera gratitude ós responsables do ALGa (Constantino García, Antón Santamarina, Rosario Álvarez, Francisco Fernández, Manuel González) pola súa xentileza ó invitarme a acompañalos nun acto tan significativo.

É coñecido de sobra que a xeolingüística trata de dar unha visión sincrónica da lingua histórica, da súa familia de dialectos, nun lapso breve de tempo e mediante materiais susceptibles de comparación. Pero o seu obxectivo non é só dar esta instantánea da lingua, senón tamén, como dixo Jaberg, ofrecer unha explicación dos feitos e tratar de atopar-las razóns históricas, xeográficas, sociais ou simplemente internas que actuaron como forzas centrífugas ou centripetas e que nos dan conta do dinamismo da lingua e da superposición dos diversos estratos lingüísticos que a forman. A lingua é o depósito de experiencias, de comportamentos, de visións do mundo que a xeolin-

güística reflicte, coma un lago de augas durmidas. O coñecemento que cada comunidade ten da natureza, a organización tradicional da súa vida colectiva, as súas crenzas, os seus leceres, o seu espírito relixioso, a súa cultura popular, material e espiritual, quedan plasmados no lenzo multicolor da lingua diatópica que, como fenómeno natural -en parte mediatizado polo home-, é unha e varia á vez. E desta unidade e diversidade, de raigañas antigas ou modernas, dá conta con métodos renovados a xeografía lingüística.

Non por sabidas deixarei de canta-las excelencias da xeolingüística. Así, axuda a localiza-la procedencia rexional do autor -descoñecido ou do que nada sabemos- dunha obra antiga; entendémo-las pasaxes escuras dun autor medieval -ou postmedieval- gracias ós arcaísmos que se mantiveron vizosos en áreas periféricas; as fases evolutivas da lingua estándar quedan a miúdo petrificadas nos dialectos, que se converten en documentos vivos, analizables, coma un rexistro sonoro de séculos atrás; enriquecese o patrimonio léxico con infinitas unidades; variantes dialectais, coa súa distribución xeográfica, iluminan novos camiños cara a palabras de etimoloxía ata agora impenetrable; a lingua normativa, sobre todo nos seus niveis ortográfico e léxico, apóiase en xeovariantes ou xeosinónimos para suprir unidades contaminadas ou escolle-la opción maioritaria ou máis axeitada; maniféstase a potencia creativa, o frondoso dinamismo da lingua; a lingüística xeral enriquecese cos exemplos ausentes da lingua estándar; os falantes de cada área dialectal séntense identificados coa súa modalidade entrañable, caseira, parte da cal, nunha alternativa participativa, pode integrarse na lingua estándar.

A xeolingüística ou xeografía lingüística, que naceu a fins do século pasado e que produciu un impacto no mundo científico do momento, como o supoxo despois o estruturalismo e, máis recentemente, a gramática xenerativa, lonxe de anquilosarse na súa metodoloxía, coñeceu ó longo dun século un perfeccionamento progresivo nos seus métodos e interpretación de datos. A fase máis humana e enriquecedora, -non faltosa de traballos- é a colectora de materiais, porque implica un contacto directo cos falantes informadores “in situ”, no seu espacio. Con razón dicía o Arquiduque Luis Salvador, precursor da escola da cultura material: “Non se pode escribir sobre un lugar se non é o sol deste lugar o que seca as páxinas”. Neste diálogo cordial o investigador convértese en alumno que aprende moitas cousas da cultura popular que hoxe camiña cara ó ocaso; asistimos a dous estados de ánimo curiosos: o informante marabíllase de que palabras rurais sexan escoitadas e recollidas con tanto primor por estudiosos da universidade e o investigador, pola súa parte, queda abraiado ante as

formas e construcións que emanan do seu interlocutor; e daquela dá por ben gastadas as horas que dedicou a selecciona-lo seu informante ideal e a sometelo a un longo interrogatorio.

O xeolingüista ha de levar sempre un apeiro imprescindible: un cuestionario, que pregunta en tódolos puntos do dominio; a experiencia de tantos atlas permitiu melloralo e aplicar á enquisa, gracias ós progresos tecnolóxicos, a gravación magnetofónica que facilita o sosego da transcripción porterior ou o rexistro de etnotextos tan valiosos para estudos de entoación, de fonética ou de sintaxe.

En canto á cartografía, a presentación dos materiais deversificouse co recurso a mapas de símbolos e, ademais, beneficiouse da informática, que permite a formación dunha base de datos e unha explotación exhaustiva dos mesmos; o progreso tecnolóxico desembocou mesmo nalgún atlas falante.

En canto ó espacio obxecto de estudio, abríronse horizontes cara ós atlas rexionais e mesmo microatlas, así como atlas de grandes dominios, sexan familias lingüísticas como a románica (*Atlas Linguistique Roman* = ALiR), sexan áreas continentais (*Atlas Linguarum Europae* = ALE).

Practicouse igualmente unha especialización temática ó abrirse a investigación xeolingüística a temas folclóricos e mariñeiros.

Non falta tampouco a dimensión histórica baseada en documentos dun mesmo período nun espacio determinado, que plasma un estado de lingua nun espacio cronolóxico pretérito (coma o *Atlas des formes et des constructions des chartes françaises du XIII siècle*, de A. Dees).

Algúns atlas recentes ofrecen materiais máis elaborados, cunha síntese das formas e o estudio da súa motivación (ALE, ALiR).

Todos estes prolegómenos para convence-los escépticos ou dubitativos, se os hai, da vixencia, actualidade e valor indiscutible dos atlas lingüísticos.

Á parte do *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*, onde se enquisaban 52 localidades galegas, Galicia non contaba cunha contribución cartográfica que se ocupase de maneira exhaustiva da súa multiforme realidade lingüística. Foi Constantino García quen, desde a súa cátedra de Lingüística Románica, estimulou entre os seus alumnos a realización de monografías sobre os vosos ricos dialectos, e quen promoveu despois, en 1974, paralelamente ó *Atlas Lingüístico de España y Portugal* e ó *Atlas Linguarum Europae*, a magna empresa dun “Atlas Lingüístico Galego”. María do Rosario Álvarez Blanco, Francisco Fernández Rei e Manuel González González visitaron 167 puntos da vosa xeografía, en cada un dos cales formularon 2.711

preguntas con 4.000 respostas, transcritas foneticamente e anotadas e comentadas. Os que tiveran algún contacto cos traballos dun atlas lingüístico recoñecerán que cubrir esas 167 enquisas en pouco máis dun ano e medio constitúe unha marca admirable. “Chapeau”, pois, ós nosos colegas pola rapidez do seu traballo, así como polo seu rigor científico. Os meus parabéns tamén para o equipo de redactores que preparou a parte cartográfica. A estes dous volumes de morfoloxía seguirán outros de fonética, sintaxe e léxico, co cal a lingüística galega disporá dunha sólida base para, por unha banda, estudia-los fenómenos medulares do galego, aínda mal coñecidos (gheada, sibilantes, metafonía, as mil caras do léxico, etc.) téndoos en conta, se cabe, para a normativa gramatical e léxica, e, por outro, relacionar, gracias ás características do seu cuestionario, trazos e elementos do galego cos da Península Ibérica e románicos en xeral.

Pero acheguémonos ó volume segundo do voso, ou, se mo permitides, do “noso” *Atlas Lingüístico Galego (Morfoloxía non verbal)*, que é o motivo deste encontro.

Comezarei polo exterior, pola fachada. Gústame o tamaño e a cor da portada: azul coma o mar que baña as vosas costas e unhas letras brancas coma gaivotas. Cromatismo que, para min, é símbolo de esperanza e pureza da lingua. Empezo a ler. E atópome cun feito normal que se nos quixo presentar como anormal: unha obra de galegos está escrita en galego. Adiante. Imos por bo camiño.

A introducción pon en mans do lector estudioso os medios para tirar proveito da consulta do atlas: localidades, utilización dos símbolos, signos fonéticos, etc.

Seguen os 378 mapas de morfoloxía non verbal, dous mapas por páxina e explicación dos signos e mailas notas pertinentes na páxina contigua. Superouse o traballo artesanal do primeiro volume e seguiuise un proceso informático semiautomatizado que chegará á súa total automatización nos próximos volumes.

É interesante observar que ós materiais da enquisa xeral se uniron os secundarios procedentes de teses e memorias de licenciatura, en total vintecinco obras enmarcadas nun espazo cronolóxico breve, próximo ó da realización das enquisas; é sabido que a información monográfica é, por definición, máis rica de matices que a xeolingüística e obrouse con xuízo incorporándoa á obra.

Para a formación dalgúns mapas recorreuse a datos de diversas preguntas, co que a información resulta máis completa; é o caso de *mozo, -a* (que recolle datos de cinco preguntas do Cuestionario) ou do sufixo *-ote* (que suma información procedente de “pipote” e “mamotes”).

Dada a estreita relación entre morfoloxía e fonética (en lingua non hai compartimentos estancos), este último aspecto, cando era necesario, tamén se tivo en conta.

A representación por símbolos paréceme moi axeitada. Implica unha elaboración que o estudioso agradecerá. A selección destes símbolos baséase en criterios de coherencia entre forma do signo e variantes, sen que falte, en dúas ocasións, o recurso á cor para unha maior claridade; compréndese que a súa xeneralización encarecería enormemente a obra. Chámame a atención -e tomo boa nota disto- a utilización do símbolo da cruz para os elementos resultantes dunha contaminación ás veces leonesa, castelá sobre todo. (¿Terá relación a dita cruz coa consciencia dun calvario histórico de sometemento político-cultural?).

Resulta altamente útil e pedagóxico dedicar un mapa a cada fenómeno morfolóxico estudiado, e así, o significante *maceira* ramifícase en tres mapas: sufixo *-eiro*, xénero (*-o*, *-a*) e radical.

En fin, uns índices completos de formas e mapas facilitan a explotación dos abundantes materiais que a obra contén.

Unha obra, en suma, ben feita, que parte de materiais recollidos con rigor, que ofrece datos moi elaborados, unha obra ben presentada tipograficamente, que sen dúbida renderá fecundos servizos ós profesionais da lingua galega. Pero tamén ós romanistas -entre os cales me encontro- que, facendo honra ó seu nome, non se pechan na leira solitaria da súa lingua propia, senón que abren as cancelas para que entren os aires saudables doutras linguas. E un constata como en linguas afastadas se dan fenómenos similares. Mentres volvía páxinas do voso atlas, non puiden resisti-la tentación de coller algunhas notas sobre certos paralelismos morfolóxicos e tamén fonéticos entre o galego e o catalán (quizais pola súa condición de áreas laterais peninsulares): a monotongación en *conto* 'canto' e *condo* 'cando', presente nalgúns puntos da área de transición co asturiano e paralelo ó *con* 'quan' e *cont* 'quant' (amais de *cotre* 'quatre', *cinconta* 'cinquanta', etc.) do catalán oriental, se ben é un fenómeno de carácter recesivo; a conxunción *desque* 'desde que'; a variación formal *crin/crina*, coma en catalán; o plural tautolóxico de *reises* 'reis' similar ó do noso *reixos*; ou o feminino *ladria* 'ladrona' que localizo nun só punto, conxénera do catalán *llàdria*, hoxe inusitado pero que é a base do derivado *lladriola* 'ucha'. Exemplos espigados nunha ollada rápida, pero que se poderían multiplicar. Os romanistas atoparán neses mapas un filón inesgotable.

E remato xa. Na Península Ibérica, Cataluña foi pioneira en empresas xeolingüísticas. Xa en 1902 estaban presentes cinco localidades catalanas do Roselló no *Atlas Linguistique de la France* de

Gilliéron (un minúsculo beneficio cultural que nos deparou a anexión da Cataluña setentrional á coroa francesa) e, máis tarde, en 1923 aparecía o primeiro volume do *Atlas Lingüístic de Catalunya* de Griera. Conscientes das lagoas e debilidades destas obras, Badia e eu mesmo comezámo-los traballos previos para un novo atlas, o *Atlas Lingüístic del Domini Català*, para o que realizámo-las enquisas entre 1965 e 1975 cun equipo de investigadores.

Por razóns académicas e económicas quedaron paralizados os traballos de elaboración dos materiais para a súa publicación. Desde 1989, a acollida do proxecto polo Institut d'Estudis Catalans e a “Fundació Catalana de Gas” fixo posible a formación dunha base de datos que se atopa na metade do camiño.

Como vedes, os papeis trocáronse. Vós, amigos, en poucos anos andastes moito camiño e adiantástesvos con obras coma a que hoxe se presenta. Felicito de corazón ós directores, enquisadores e equipo de redacción pola calidade do seu traballo, e á “Fundación Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa” e á Dirección Xeral de Política Lingüística polo seu xeneroso mecenado. Asegúrovos que a vosa experiencia nos servirá de modelo para a fase final da cartografía de materiais. Que ó segundo volume sigan sen pausa e con igual fortuna outros moitos volumes para completar unha obra que califico de “nacional” e que honra o voso país e a vosa cultura.